

Facultat de Filosofia i Lletres

Lliçó inaugural del curs 2012 - 2013

Miquel Molist

UAB

Universitat Autònoma de Barcelona

Editat per la Facultat de Filosofia i Lletres
de la Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra (Barcelona)

Imprès a Catalunya
Book Print Digital S.A.
Dipòsit legal: XXXXXXXX

LLIÇÓ INAUGURAL
DEL CURS 2012 - 2013

SÍRIA I L'ORIGEN DE LES SOCIETATS AGRÍCOLES

Voldria agrair en primer lloc a la degana i a l'equip de govern de la Facultat que m'hagin donat l'oportunitat de realitzar aquesta lliçó magistral. Si ens comparem amb els predecessors en aquesta tasca potser no tenim el grau de popularitat i presència pública que molts d'ells o elles tenien, però comparteixo amb ells i amb els presents a la sala l'amor al coneixement i la ciència, la dedicació al treball privilegiat que fem i l'estimació i defensa de la universitat pública, com a forma de contribució personal a la recerca d'un món més just, on la preservació del saber es manté com objectiu comú.

Voldria parlar avui de l'arqueologia prehistòrica del Pròxim Orient, especialitat i àrea de recerca a la qual vaig optar fa molts anys i que m'ha permès treballar cada estiu/tardor a Síria i Turquia amb col·legues i estudiants de la UAB i d'altres universitats internacionals, la qual cosa m'ha fet una mica conegut entre els companys i col·legues de la universitat per la raresa de la dedicació¹. Aquesta situació també es va donar entre el personal d'administració de la casa o de les administracions implicades per la raresa dels documents de justificació que els lliuràvem, sobretot en els anys 80 i 90, i ens havien d'ajudar a resoldre uns problemes poc usuals com tramitar petites factures de tomàquets o altres productes de primera necessitat, cosa que no era gens habitual entre els gestors ministerials.

¹ Com dèiem hem dedicat una bona part de la nostra activitat científica de camp a l'estudi de les primeres societats agrícoles, l'aparició de l'agricultura i la ramaderia. Més de trenta anys de treballs de camp en les excavacions continuades, des de les primeres intervencions a la zona de Palmira a finals dels anys 70 a intervencions ja plenament consolidades des de mitjans dels vuitanta en sis jaciments arqueològics: Tell Halula i Tell Amarna (Vall de l'Èufrates de Síria) Akarçay tepe (Kusdistan, Turquia); Umm el Tlel i Mamarul (estepa deserta de Síria Central) i Chagar Bazar (Djezireh, Síria). Treballs efectuats en el marc d'un equip interdisciplinari, que sovint han estat sempre disposats a anar més enllà de l'estricta relació professional, per convertir-se molt sovint en aventures, amb un alt grau d'exotisme, de duresa física, sense ells i elles, la feina i la petja que s'ha fet i deixat hagués estat impossible.

La nostra implicació en la recerca arqueològica de la zona del Mediterrani oriental durant molts anys no s'ha guiat exclusivament per criteris d'interès científic i/o de rendibilitat, sinó que ha tingut un fort component d'implicació amb la societat dels països on estàvem treballant, a través d'establir un fort grau de cooperació. La major part dels projectes arqueològics en què hem treballat s'han gestat inicialment a partir d'una crida internacional pel salvament del Patrimoni llançat pel mateixos països amb suport més o menys implícit de les institucions internacionals (Unesco, etc.). Hem viscut i "participat" en les tensions i/o lluita per l'acapament de l'aigua dels grans rius Èufrates i Tigris a través de la construcció de pantans². Sovint els nostres veïns eren els enginyers soviètics, més tard els xinesos, que construïen les preses aprofitant els passos estrets dels penya-segats, per exemple al riu Èufrates, doncs cal recordar que en aquests darrers vint anys s'han construït més d'una vintena de pantans entre la Turquia meridional i el nord de Síria. La major part d'aquestes construccions ha anat a companyada, amb més o menys èxit, d'una campanya de salvament del patrimoni històric i arqueològic. De manera similar, els nostres projectes s'han desenvolupat en cooperació amb universitats com la d'Istanbul, la de Damasc, o la d'Àlep col·laboració que s'ha ampliat a l'àmbit de la docència. Però han estat sovint els museus els referents i socis privilegiats sobre el territori. Cal recordar que, per exemple, en les primeres campanyes dels 90, la comunicació amb Occident es feia exclusivament per carta, que les que ens enviaven s'acumulaven al museu més pròxim durant uns vint dies de mitjana i que habitualment ens arribaven obertes pels serveis policials. Els museus eren i són, doncs, els *partners* més apreciats tant per l'ajuda en els aspectes administratius com en els pràctics de buscar cuiner, llogar cotxes, etc., i sobretot per ser

2 Recordo perfectament quan el setembre del 89 vàrem quedar "aïllats" uns dies a la zona del Kurdistan de l'actual estat de Turquia, amb les fronteres tancades i amb columnes de tropes i tancs envoltant-nos. Els col·legues del Deutch Archeological Institut es feien creus de com vàrem poder arribar fins a la seva excavació.

la institució bàsica i primera de la difusió dels coneixements. El nostre equip ha contribuït en les exposicions permanents del Museu Nacional d'Arqueologia de Damasc i d'Alep, i ha mantingut col·laboracions amb els de la ciutat de Palmira, de Hassake al nord-est de Síria i de la Urfa (sud-est de Turquia).

L'actualitat ens demana de fer una breu referència a la greu situació convulsa que viuen aquests països. Tots estem seguint els esdeveniments de la fanomenada *Primavera Àrab* i les lluites populars per la caiguda de vells dictadors. Però també veiem els perills dels enfrontaments religiosos i socials que hi poden confluïr i que en algunes zones han desembocat en conflictes armats, en guerres més o menys sostingudes per algunes de les potències econòmiques i religioses d'Orient i d'Occident. Veiem amb molta preocupació com la població i les seves classes socials més desvalgudes sofreixen, pateixen la guerra. Estem vivint molt intensament la guerra civil en curs a Síria, ja que el nostre va ser un dels darrers equips internacionals que va marxar del país quan, l'abril del 2011, la situació es va tornar insostenible. Des de llavors hem continuat en contacte amb els nostres interlocutors, però sobretot hem seguit treballant des del laboratori amb els documents i les problemàtiques que ens van portar a Síria, amb la formació dels estudiants que ara són a la nostra universitat. Creiem que aquesta és una de les aportacions més importants que podem fer. No cal dir que vivim amb molt de dolor i preocupació els enfrontaments que es viuen a Síria, la batalla de la ciutat d'Alep mentre escrivim aquestes ratlles, ciutat d'avituallament habitual en els darrers quinze anys, lloc de visita setmanal per poder dutxar-nos en condicions o fer un sopar amb alguna menja occidental. Esperem i desitgem un final pròxim del conflicte armat i la recerca de solucions que, a través del diàleg, comportin la convivència religiosa, una forma de govern democràtic i la participació ciutadana en les tasques socials i econòmiques del país.

Per la seva vigència, i en el marc del nostre treball de recerca, els volia exposar una visió actualitzada de l'aparició de les societats agrícoles

en la zona de la Mediterrània Oriental. Per molts de vostès aquesta transformació està associada al concepte de la *Revolució Neolítica*, terme que ha perdurat associat al seu creador, V. Gordon Childe, que fou un dels renovadors més significatius de la prehistòria recent. Tot i així, si bé es dóna la pervivència d'alguns dels termes i/o de les variables com a factors per explicar de l'aparició de les primeres comunitats pageses, com el sedentarisme, les variacions de població, la transformació tecnològica o el canvi simbòlic i religiós, etc., la renovació ha estat espectacular tant a nivell teòric com sobretot documental.

En efecte, tant el plantejament teòric com les mateixes reconstruccions històriques han perdut la senzillesa i l'esquematisme que tenien en aquells moments i s'han enriquit moltíssim. La gran quantitat de dades noves ha propiciat el debat dialèctic dels historiadors entre les dades, la seva interpretació i la formulació de teories explicatives del canvi. En primer lloc, el concepte de revolució entès com un canvi bruscat, un desenvolupament ràpid en un espai de temps curt. Ara més aviat es planteja una formulació més àmplia en el temps, que es pot estendre a més de sis mil anys si considerem el període que va des dels primers signes de sedentarisme fins a les evidències de grups agro-ramaders ja plenament estables. En segon lloc, la idea d'una evolució continuada, és a dir, una successió de transformacions encadenades i interrelacionades, que dificulta la recerca de l'element motor únic com a causa específica de la transformació. L'existència d'una successió continuada, però, sembla que va anar acompanyada d'alguns moments de fort impuls de canvi. Un altre aspecte nou és la necessitat de valorar el substrat poblacional, és a dir, els darrers grups de caçadors/recol·lectors que, amb alguna de les seves transformacions, constitueixen els primers passos del canvi. Així, tot i la dificultat arqueològica d'establir la sedentaritat d'una població del passat, actualment es considera que la major freqüentació en un territori hauria estat la primera de les transformacions que van dur a terme els grups de caçadors tardans. La varietat de formes que s'han proposat

(semi-sedentarisme, mobilitat radial, etc.) no amaguen una interrelació més estreta amb el territori, tant per l'explotació i l'aprofitament econòmic com per la percepció que tenien d'aquest territori.

Cal recordar que la zona d'Orient Pròxim ofereix unes característiques idònies per a l'estudi de l'aparició de l'agricultura i la ramaderia, atès que és allà on aquests processos van tenir lloc per primer cop. També cal destacar que, en aquest desenvolupament inicial, no hi van intervenir elements exògens majors, de manera que es pot observar com els diferents factors de transformació que solen definir el procés de canvi (sedentarisme de la població, desenvolupament de noves formes productives, evolució demogràfica, canvis tecnològics, etc.) van ser fruit de la pròpia evolució dels grups i van aparèixer progressivament en un marc cronològic que va des del 12500 fins al 6900 cal ANE, aproximadament.

A la zona del Pròxim Orient i durant els últims decennis, s'ha intensificat la investigació i el treball de camp com a conseqüència de la creixent sensibilitat i dedicació de les institucions locals a l'arqueologia i el patrimoni i s'han incrementat considerablement les denominades campanyes de salvament del patrimoni, normalment d'abast internacional. L'augment de les excavacions arqueològiques, juntament amb l'execució de programes específics de recerca, l'increment notable de les propostes teòriques i el desenvolupament de l'arqueometria, han dinamitzat les dades i la seva interpretació i han permès definir seqüències i evolucions regionals més detallades, com per exemple la de la part meridional de la zona del Llevant (Israel, Palestina i Jordània) o l'arqueologia prehistòrica de Turquia i Síria, per citar dos dels exemples més paradigmàtics. La part deficitària de la recerca es troba, però, a la zona oriental (Mesopotàmia i l'àrea del Zagros de l'Iran) on la investigació arqueològica i patrimonial no ha tingut un desenvolupament tan significatiu.

Els precedents: últims caçadors-recol·lectors

Cada cop amb més quantitat de dades, el que se sap sobre els últims grups de caçadors/recol·lectors s'ha incorporat plenament en les síntesis històrico-arqueològiques amb l'objectiu de comprendre el procés de formació de les societats agrícoles i ramaderes. L'anàlisi econòmico-tecnològica i el coneixement de la relació d'aquests grups amb el medi ambient és clau per a establir-ne l'evolució, en relació sobretot amb l'explotació dels recursos naturals, majoritàriament de tipus vegetal. A més, el paper d'aquestes societats s'ha vist reforçat per les hipòtesis que plantegen la possibilitat de pràctiques agrícoles des d'aquesta etapa. La rellevància de l'explotació dels recursos vegetals, particularment de cereals, o el grau de sedentarisme de les poblacions, són algunes de les principals variables incorporades en el debat sobre les transformacions d'aquestes societats.

El nombre de jaciments (amb testimonis de campaments, estacions de caça, llocs de guaita i control) s'ha incrementat de manera substancial. L'ocupació d'aquests jaciments va tenir lloc entre el 12000 i el 9500 cal ANE, és a dir, entre la fase de millora climàtica (Allerod) i l'episodi fred i sec (Dryas III). La vall de l'Èufrates és l'àrea ecològica on es localitzen més jaciments, els més importants dels quals són Mureybet i Abu Hureyra. Però darrerament s'han localitzat nous assentaments, desconeguts fins a l'actualitat, en altres àrees en les quals s'havia rebutjat la seva possible existència per causes d'ordre ecològic. En les petites serralades properes a l'oasi de Damasc s'ha localitzat l'assentament en cova de Baaz; i a la regió d'Homs, a la zona muntanyenca del Bal'as, s'ha localitzat un campament a l'aire lliure, Wadi Tumbaq 3; i més cap a l'oest l'assentament de Jeftelik, un campament a l'aire lliure amb estructures d'habitació semiexcavades. Finalment, se n'ha trobat un altre en els nivells superiors de la cova de Dederiye, a la regió septentrional del Rouj, amb una estructura d'habitació de grans dimensions. Més al sud també s'han localitzat nous assentaments, com ara el de l'Oasi d'El Kowm, a la Síria Central. Aquí, als anys 80, concretament a Umm el Tlel, vàrem tenir l'oportunitat d'excavar un petit

campament de caçadors recol·lectors, lleugerament més antic (el Kebarià geomètric), que proporciona una imatge rica i nova de concentracions de petits grups de caçadors que aprofitaven les surgències d'aigua en un medi d'estepa àrida per establir-se i, sobretot, per caçar.

Les noves troballes canvien de manera significativa la distribució dels assentaments i es documenta una diversificació dels paisatges i àrees ecològiques ocupades i explotades per aquestes poblacions. És significatiu que la major part se situïn pròxims al *fossat central*, continuació de la falla del Rif Valley del continent africà. Les noves dades aportades enriqueixen de manera significativa la denominada cultura *natufiana*, denominació que segueix vigent pel registre arqueològic d'aquests grups. L'hàbitat es defineix com a campaments estables, on es conserven restes de cabanes o fosses excavades al subsòl, amb plantes ovalades o circulars, llars i forats de pal, vinculats sens dubte amb cobertes d'elements vegetals. Si bé perdura la discussió sobre el veritable sedentarisme d'aquestes poblacions, l'anàlisi detallada de les evidències, tant arqueològiques (construccions amb major treball esmerçat, mobiliari pesat, etc.) com l'anàlisi dels recursos naturals explotats, ens porten a proposar l'existència de veritables campaments estables. Les últimes anàlisis de Mureybet i Abu Hureyra tornen a il·lustrar aquesta tendència. Situats entre l'estepa i la vall fluvial, documenten una explotació combinada de recursos naturals procedents de l'estepa (vegetals i animals, com gaseles, hemions, etc.) i de la vall (com urs, castors, peixos, aus aquàtiques). En aquest àmbit econòmic destaca el cas de l'explotació de recursos vegetals d'Abu Hureyra, on es constata el consum de més de 150 espècies vegetals, entre les quals destaca el sègol, possiblement cultivat. Actualment, doncs, es tendeix a considerar que els darrers caçadors/recol·lectors no practicaven cap tipus d'estratègia preferencial a favor dels cereals o de les lleguminoses, sinó que s'aprofitaven oportunísticament de les espècies vegetals, en particular de les gramínies, que dominen naturalment l'espai on s'establia el campament, en el marc més general d'una explotació intensiva i diversificada dels recursos

pròxims al campament base. Aquesta estructura econòmica sembla congruent amb la proposta que sosté l'existència d'un sedentarisme ple per a algunes d'aquestes agrupacions poblacionals. Es tracta, doncs, de la primera transformació sociològica que hauria tingut lloc.

Les primeres manipulacions de productes vegetals

A partir de la meitat del Xè mil·lenni i al llarg d'uns 800 anys es documenten transformacions socials i econòmiques molt significatives. És la denominada etapa del PPNA (Pre-Pottery-Neolithic A) situada, des de fa uns anys, en un d'aquest moments d'acceleració de canvis. El primer d'aquests canvis té a veure amb l'aspecte econòmic. En algunes àrees del Pròxim Orient es constaten evidències clares de manipulacions de productes agrícoles que es poden considerar com l'inici de les pràctiques agrícoles, encara que la transformació morfològica i genètica que concedeix l'estatus de *domesticat* a l'espècie no s'evidencii fins a més endavant. De fet, aquestes activitats s'emmarquen en una continuïtat de les pràctiques de caça i recol·lecció molt similars a les dels darrers caçadors/recol·lectors. La segona novetat se situa en els àmbits tecnològics i sociològics, és a dir, es documenten innovacions en l'hàbitat, d'una banda, amb la millora de la tècnica constructiva i conceptual del propi hàbitat domèstic i, de l'altra, amb el desenvolupament de les construccions d'ús col·lectiu en l'àmbit de l'assentament. La tercera novetat es refereix a la gran variació observada en l'àmbit simbòlic, descoberta en els últims anys, a partir d'uns documents, espectaculars, de la zona del nord de Síria i sud-est d'Anatòlia, on es constata un ric i variat conjunt de representacions que, distribuïdes en diversos assentaments, mostren una inusual coherència de temàtiques, de cronologia i de distribució geogràfica.

La documentació de Síria segueix molt agrupada al voltant de la zona de la vall de l'Èufrates o en les seves regions septentrionals, com és el cas dels assentaments de Mureybet, Cheikh, Jerf el Ahmar, Djadé el Mughara i Tell 'Abr 3, prop de Djerablus i de Tell Qaramel, a la zona d'Alep, tots ells amb

grans signes de contemporaneïtat i similituds amb els situats a la zona del Sud-est d'Anatòlia, com Gobekli, Cayonu o els situats a l'alta capçalera del riu Tigris, com Hallan Cemi. Els innovadors i excepcionals documents d'aquests assentaments excavats recentment mostren que es tracta ja de poblats, ateses les novetats en les tècniques constructives, l'ordenació de l'espai i el treball esmerçat. En efecte, hi trobem una distribució ordenada de les construccions d'ús domèstic, de tipus probablement radial, a l'entorn d'edificis de construcció i funció col·lectiva. La riquesa de la documentació arquitectònica ha permès també la reafirmació i el coneixement detallat del pas de les construccions de planta circular cap a les construccions de planta rectangular i l'abandó, per a les unitats domèstiques, de la tècnica tradicional de soterrar una part de la casa. Les parets, ara completament construïdes, inicien el model més usual en el futur. L'existència de treballs col·lectius s'ha constatat en tots els assentaments, sobretot en la construcció d'edificis singulars d'ús col·lectiu o comunitari. Aquests edificis denoten singularitat tant per les característiques morfològiques: planta circular, major part de l'edifici soterrat, accés pel sostre, com per unes estructures internes variables; sitges, banquetes concèntriques, etc. Un dels elements més singulars és la gran riquesa dels elements decoratius, que sovint inclouen tant lloses esculpides, com deixants amb motius zoomorfs (Jerf el Ahmar, Tell Abr), o pilars pintats amb motius geomètrics policroms, com en Djade. De fet, en aquests edificis s'han recuperat, en aquests darrers anys, les principals evidències d'unes riquíssimes i variades representacions simbòliques i artístiques, bé en figuracions esculpides, esgrafiades o incises, realitzades sobre els elements arquitectònics (banquetes, esteles, etc.), bé sobre elements mòbils com plaquetes de pedra o també incisos a les parets externes dels gots de pedra, elements situats molt sovint en els edificis comunitaris. Es tracta d'un ampli repertori d'animals (serps, rapinyaires, escorpins, felins, etc.) que s'afegeixen a les clàssiques representacions de figures femenines i de bucranis que havien estat referenciades i interpretades en l'obra de

J. Cauvin com a signe d'una transformació simbòlica que precedeix i ajuda la transformació econòmica.

En l'àmbit d'explotació de recursos per a la subsistència, la novetat consisteix, com dèiem anteriorment, en la proposta d'una pràctica agrícola tant de cereals com de lleguminoses de morfologia salvatge. Es tracta, doncs, d'una manipulació, probablement d'un *cultiu* en el sentit de la pràctica de sembrar com a principal acte antròpic, diferenciat de la simple recol·lecció practicada anteriorment, la qual cosa es veu reflectida en la diferent composició del tipus de plantes i en les característiques de les plantes adventícies. Les evidències arqueològiques d'aquestes pràctiques s'observen tant en el registre carpològic dels cereals de morfologia salvatge, principalment l'ordi i el blat, com de manera indirecta pels útils i artefactes (elements de falç, molins, etc.). Així s'estableix un ampli consens a proposar que, a la zona de la vall de l'Èufrates i el sud-est d'Anatòlia, existien pràctiques agrícoles incipients, pas indispensable per a l'aparició del desenvolupament agrícola posterior. A nivell d'altres activitats econòmiques, es documenta la continuïtat de la cacera, amb una explotació més especialitzada de la caça de grans herbívors (urs i èquids), la continuació de l'explotació de les gaseles i, en general, el descens de les activitats complementàries (caça diversificada, pesca, etc.).

Aquesta transformació, ben documentada al nord de Síria, també va tenir lloc a la vall del Jordà. Aquesta vall té un volum de documentació equivalent i uns documents que indiquen un procés similar. Lòasi de Damasc constitueix també una regió on hi ha indicis de ser una àrea innovadora, però la documentació és més parcial, similar a la que trobem al nord de Mesopotàmia o a les altes muntanyes del Zagros, que no han tingut la possibilitat d'una pràctica de recerca actualitzada.

En el camp de les novetats tècniques, s'ha desmentat l'aparició de les tècniques de talla, que en milloren el rendiment, i de nous tipus d'eines, com les primeres puntes de fletxa, a més d'un augment significatiu dels elements de falç. Una altra novetat és la consolidació de les tècniques

de poliment de la pedra, la qual cosa permet observar l'aparició de les primeres destrals polides al final d'aquesta etapa.

Els primers poblats agro-ramaders

Des del primer terç del IXè mil·lenni i al llarg de més d'un mil·lenni i mig, les incipients innovacions anteriors coneixeran un període de consolidació i expansió en tota l'àrea del Llevant. Aquesta fase denominada tradicionalment com "Pre -Pottery Neolithic B" (PPNB) cobreix una franja cronològica molt àmplia entre el 8700 i el 7000 cal ANE i les fortes similituds entre els assentaments del conjunt del Pròxim Orient, sobretot mediterrani, ha propiciat la proposició d'una agrupació cultural.

En efecte, i malgrat la llarga durada d'aquest horitzó i de les diferències regionals, se segueix considerant un període unitari caracteritzat per una cultura arqueològica de tipus preceràmic però amb un veritable coneixement de l'economia de producció, és a dir, per primera vegada hi ha grups que realitzen pràctiques agrícoles i domesticació animal de manera clara i inequívoca. Aquestes transformacions econòmiques tenen lloc en un marc de poblats plenament consolidats, tant a nivell arquitectònic com sociològic, amb un treball esmerçat creixent que incideix en una estructuració cada vegada més complexa, tant en l'àmbit de l'ordenació de l'espai com de les pròpies unitats d'habitació.

Les activitats tècniques i els processos seguits en la fabricació d'utilatge mostren igualment aquest treball esmerçat; al mateix temps, la circulació de matèries primeres i, en general, els signes d'intercanvi de productes i béns materials s'incrementen de manera accentuada. Aquests indicis, juntament amb altres evidències (com les funeràries) permeten de proposar una nova estructuració social, amb la unitat familiar àmplia com a estructura bàsica tant a nivell social com, probablement, productiu.

En un primer moment, el nombre d'assentaments és reduït i en certa mesura presenten una gran continuïtat amb el període anterior. Així, els poblats de la vall de l'Èufrates i el sud-est d'Anatòlia segueixen essent les

regions més ocupades, sovint en els mateixos assentaments, però amb uns signes de la transformació absents en les altres regions del Llevant sud.

A partir del VIIIè mil·lenni s'estableix un salt qualitatiu en els àmbits econòmics, sociològics i probablement culturals de les primeres societats agrícoles que sempre hem insistit a qualificar com el resultat de la consolidació de la transformació econòmica i social de la neolitització. Per tant, cal situar la veritable existència de societats de camperols en sentit ple a partir d'aquest moment.

Els poblats, encara que en continuïtat amb els avanços del període anterior, mostren uns canvis significatius. Ara ja són poblats extensos amb superfícies que poden superar les 7/ 8 hectàrees. Les tècniques arquitectòniques són molt complexes i les plantes d'hàbitat pluricel·lulars. Es documenten obres i treballs col·lectius, com murs d'aterassaments o "muralls" monumentals, i també el canvi en les activitats econòmiques productores de béns de subsistència, ara ja amb una agricultura estable, i l'inici de l'explotació ramadera. De la mateixa manera, es poden apreciar uns nous processos productius i, en el camp de la tecnologia, una varietat de sistemes de gestió i explotació de recursos abiòtics, que responen a la demanda dels processos tècnics vinculats a l'agricultura i a la ramaderia. Cal destacar finalment la constatació d'una àmplia xarxa d'intercanvis a mitja i llarga distància amb una gran varietat de matèries, productes, idees i, probablement, persones.

Els nombre de poblats és més nombrós, tant a la vall de l'Èufrates (Abu Hureyra, Bouqras), a la Djezireh (Tell Seker), com a l'Oasi de Damasc (Tell Aswad) o a la zona litoral (Ras Shamra, Ain el Kerh). Però són pocs els que tenen una continuïtat de poblament al llarg de tot el període i permeten seguir de manera detallada els processos de transformació de manera gradual. Hem tingut la sort i la voluntat de contribuir a aquest coneixement a partir d'un projecte de recerca i unes excavacions estables al poblat de Tell Halula, situat a la vall de l'Èufrates, prop de la frontera amb Turquia. Les excavacions mostren una ocupació molt extensa (6-8

ha), cosa que el fa un probable centre regional de petits assentaments. Tenint en compte la distància entre aquests poblats i la superfície que ocupen, es pot pensar que es tracta de centres regionals. Els més de 3000 m² excavats han documentat una estructuració de l'espai construït de tipus gairebé aglutinant, dens, on les cases són distribuïdes de manera ordenada. Les plantes de les unitats domèstiques són similars, de tipus pluricel·lular complex, amb un nombre d'habitacions variable, una funcionalitat diferenciada i amb superfícies construïdes que poden arribar a 70 m². L'ús de tovots emmotllats i de calç per enluir de parets i terres indiquen la mestria dels constructors i el fort treball esmerçat en cada unitat. A més, la troballa de pintures figuratives femenines sobre el sòl de l'habitació, o de motius geomètrics a les parets, mostra una de les manifestacions pictòriques amb figures humanes més antigues d'Orient. Les activitats domèstiques es documenten tant a les habitacions principals com a les zones prèvies a l'entrada i a les àrees exteriors, on forns, llars, plataformes per a l'assecat, etc. indiquen l'ús de l'espai per a activitats tècniques i domèstiques.

La constatació de la veritable activitat agrícola es documenta tant amb els cereals com amb les lleguminoses, ara ja en la seva varietat de morfologia domèstica, tot i que inicialment apareixen encara barrejades amb les plantes de morfologia salvatge. Les excavacions de Tell Halula i l'estudi de les restes carbonitzades localitzades han permès documentar un important i ampli registre paleobotànic, l'anàlisi detallada del qual ha permès inferències sobre producció agrícola, i també paleoclimatològic. A mesura que avança el mil·lenni, es comprova la consolidació de les tècniques agrícoles amb la progressiva generalització de noves espècies de cereals, com per exemple el blat dur, localitzat anteriorment de manera aïllada i que ara es documenta fins i tot en regions més estèpiques, com al tram meridional a Tell Bouqras o El Kowm. L'expansió afecta també el cultiu de les lleguminoses i cal destacar el probable inici del cultiu del lli, planta amb una alta necessitat d'aigua, ja a finals del període. D'altra banda,

s'ha documentat un ampli conjunt d'evidències indirectes d'aquestes pràctiques a partir de la documentació d'instruments de transformació dels productes agraris: aixades, falçs, molins.

El procés de domesticació animal juntament amb una certa continuïtat en les activitats de caça contínua plenament documentada a l'inici del període. Continua l'explotació de gaseles, bòvids salvatges, cèrvids, etc., però també de petits animals de l'estepa o ribera (tortuga, llebres, etc.). Ara, la novetat es troba en la incorporació de cabres i ovelles a les activitats ramaderes, les quals adquireixen ràpidament un rol fonamental en l'aportació de proteïna càrnia a les poblacions de la vall de l'Èufrates. La domesticació d'urs i de suïds no triga tampoc a completar el procés de domesticació de les quatre espècies que constitueixen la base de les activitats ramaderes futures. Cal destacar no obstant, que en aquesta fase inicial l'aportació dels recursos càrnis mitjançant les activitats de cacera segueix constituint un recurs força significatiu. A partir de la segona meitat del VIIIè mil·lenni, l'explotació dels recursos animals se centra especialment en la gestió dels ramats domèstics. La combinació de les quatre espècies i de les seves produccions permetrà superar les fluctuacions estacionals i constituirà una alternativa estable a l'activitat de caça.

La producció d'utensilis, en particular de les eines lítiques tallades, n'indiquen una gestió complexa amb diversos tipus de materials, alguns de locals, on s'observa tot el procés operatiu, i altres d'exògens, que arriben als poblats en forma de matèria primera preparada per a l'explotació o en forma de productes acabats. Es documenta també la generalització de les tècniques de talla laminar i, més concretament, la talla bipolar, iniciada en els períodes anteriors, cosa que permet la realització d'un utilatge relativament estandarditzat, amb nombroses puntes de fletxa, i d'elements de falç, amb una tecnologia i unes morfologies que de nou posen en relleu la circulació de materials i de tècniques entre la vall del l'Èufrates i la zona del sud-est d'Anatòlia.

Finalment, i dins d'aquesta fase de consolidació de tecnologies, destaca el desenvolupament de productes de pedra fabricats amb les tècniques de poliment com destrals, cisells, masses, etc. Com ja s'ha esmentat, entre les novetats de la recerca recent es documenta un increment de la circulació de matèries i productes acabats en distàncies que poden considerar-se llargues. L'exemple més evident és l'obsidiana, les fonts d'aprovisionament de la qual tendeixen a diversificar-se, tal com mostren els materials procedents de la Capadòcia, presents en els períodes anteriors, com també els posteriors provinents d'Anatòlia oriental.

El registre funerari, sempre apreciat per l'arqueologia, ha facilitat la lectura social d'aquests poblats extensos. Les sepultures ubicades en fosses sota el sòl de les cases, que es poden interpretar com un reflex de la importància de la unitat familiar, contenen tant els adults com els infants i nadons, i també els dos sexes, i no sembla que hi hagués cap classe exclosa de la pràctica funerària. El gest funerari es complex, amb la posició del cos molt contractada i embolcallat en un teixit que sortosament s'ha conservat, es tracta majoritàriament de lli. A més, un alt percentatge de sepultures tenen objectes d'acompanyament, alguns són eines que permeten constatar la divisió sexual del treball. Però els més usuals són els objectes d'ornament, com collarets, braçalets i diademes, que acompanyen tant els homes com les dones i, sobretot, els infants. L'anàlisi de les matèries utilitzades en els objectes d'ornament ha permès afegir altres tipus de béns de prestigi que circulaven, com la turquesa, la calcedònia i, el més espectacular, els penjolls o comptes de collaret de coure natiu que posa en evidència la circulació de productes acabats entre l'interior d'Anatòlia i la vall de l'Èufrates.

Epíleg: la ceràmica i la difusió

Podríem dir que els trets més significatius de l'aparició de les societats agrícoles ja s'han constituït al llarg de l'evolució que acabem de veure, però no seria del tot correcte. Falta al nostre entendre, uns quants elements que

completen la visió històrica del neolític. Un d'ells és tecnològic: l'aparició i desenvolupament de la ceràmica, l'equipament domèstic, la qual, per les seves característiques (resistència, permeabilitat i universalisme) ha estat adoptat com un dels indicadors més apreciats pels arqueòlegs. En l'estat actual de la informació i en l'àmbit de tot el Mediterrani, la ceràmica apareix per primera vegada al Pròxim Orient a principis del VIIè mil·lenni. De nou, en les nostres excavacions a Síria i a Turquia, hem tingut la sort de documentar-ne l'origen i l'evolució. La recerca del nostre equip ha posat en evidència que, contràriament al que es deia, una part dels primers recipients de ceràmica varen ser fets per utilitzar-se com a eina de cuina per anar al foc, és a dir, la ceràmica va tenir un paper molt actiu en el canvi dels hàbits alimentaris d'aquestes poblacions. Ràpidament els vasos ceràmics adquireixen un grau tecnològic més elevat i, sobretot gràcies a tècniques decoratives i acabats, es plasmen signes i estètiques que els arqueòlegs considerem distintius culturals. Un dels més significatius de l'estudi del final del Neolític és la denominada *Cultura Halaf* que hem pogut excavar i estudiar en diferents jaciments de Síria.

El segon i darrer element característic del Neolític és la mobilitat dels elements materials, dels productes elaborats, de les matèries primeres, però també de la població i d'altres recursos biòtics (plantes, animals, etc), no necessàriament entre grans distàncies, però sí entre valls i regions naturals. De fet, aquest element és bàsic per a entendre un altre debat (o línia de recerca) sobre les primeres societats pageses: la difusió al continent Europeu del nou model econòmic i social que acabem de veure néixer des del Pròxim Orient, que s'està reforçant i consolidant en els darrers temps gràcies a analítiques cada vegada més avançades com la paleogenètica.

Res més, ja ho veuen vostès, aquesta lliçó ha recollit una recerca plenament emmarcada en una disciplina, l'arqueologia que, com la majoria de les ciències humanes, ha tingut una innovació i un desenvolupament espectacular en els darrers anys. Un testimoni d'això és, sens dubte, l'existència d'un grau d'estudis universitaris en aquesta disciplina i que

la Facultat de Filosofia i Lletres de la UAB és pionera, a nivell de l'estat espanyol, en aquesta titulació. Així, doncs, fem una aposta decidida perquè la nostra facultat segueixi innovant i creixent en el marc universitari català malgrat els mals temps econòmics que estem vivint.

Gràcies, degana, per l'oportunitat que m'ha proporcionat d'explicar aquesta lliçó, alhora que voldria que aquest parlament fos un homenatge i un desig d'esperança per al poble sirianès en aquests moments tan difícils que està vivint.

CURRICULUM VITAE

MIQUEL MOLIST

Nascut a Manlleu, Osona, el 1956, és catedràtic de Prehistòria i professor de la UAB des de l'any 1988. Va ser director del Museu Nacional d'Arqueologia de Catalunya (MAC) en el període 2000-2004. Es formà acadèmicament a la Universitat de Barcelona (llicenciatura en Geografia i Història, 1981) i a la Universitat de Lyon-2 / Maison de l'Orient Mediterranèen (doctorat en Prehistòria Oriental, 1986). L'any 2010 fou mereixedor del premi ICREA-Acadèmica.

Les seves línies de recerca són les primeres societats agrícoles en el Pròxim Orient i la prehistòria recent de Catalunya. En relació a l'arqueologia oriental, ha portat a terme una labor de recerca arqueològica a Síria i Turquia. Dels projectes primerencs destaquen la seva participació en l'estudi dels hàbitats d'època neolítica de Cafer Hoyuk (Turquia) (1983-1986) i del Kowm II (Palmira, Síria) (1978-1987), en el marc de les activitats realitzades per l'equip del CNRS, dirigit pel professor J. Cauvin, del qual fou membre amb diferents responsabilitats des de 1984 al 2000.

Amb la creació d'una línia pròpia de treball en Prehistòria Oriental en el marc del Departament de Prehistòria de la UAB, ha endegat i dirigeix des de 1988 un Grup de Recerca (*Seminari Arqueologia Prehistòrica del Pròxim Orient, SAPPO*), avaluat com de qualitat per la Generalitat de Catalunya. SAPPO desenvolupa un seguit de projectes centrats en l'estudi de les primeres societats neolítiques del Pròxim Orient, entre els quals destaquen els efectuats a les zones desèrtiques d'Umm-el-Tlel (El Kowm, Síria, 1987-1995) o a la Vall de l'Èufrates (Tell Halula, 1991-2011). L'ampliació de les àrees d'estudi s'ha fet de la mà de projectes de cooperació com els desenvolupats a Akarçay Tepe (sud-est d'Anatòlia) amb la Universitat d'Istanbul i el Museu de Sanliurfa (1998-2008) i el projecte de Chagar Bazar (Djezirée, Síria) amb la universitat de Lieja i la DGAM de Síria (1998-2011).

Els projectes de recerca arqueològica relacionats amb la prehistòria recent de Catalunya se centren en l'excavació, l'estudi i la difusió dels jaciments

arqueològics de les necròpolis de l'Edat de Bronze de l'Alt Ter (1981-1985), les sepultures megalítiques de l'àrea de Tavertet (Osona, 1986-1990) i l'hàbitat de la Bauma del Serrat del Pont (la Garrotxa, 1989-2002). Des de fa uns anys treballa en l'estudi de la "Prehistòria de Pla de Barcelona" en col·laboració amb el Museu d'Història de Barcelona (MUHBA) i el Servei d'Arqueologia de la Ciutat de Barcelona. També coordina els treballs del seu equip realitzats a la Universitat de Tlencem (Argèlia), a les mines prehistòriques del Museu de Gavà (Baix Llobregat), a la cova de Sant Llorenç (Sitges, Garraf) i a la Serra de les Gavarres (Baix Empordà).

Forma part del consell de redacció de les revistes Cota Zero (Vic), Paleorient (CNRS, París) i QUARHIS (MUHBA, Barcelona) i és membre del consell assessor de les revistes Trabajos de Prehistoria (CSIC, Madrid), Baal (Beirut), Cypsela (MAC, Girona) i Archivo Prehistoria levantina (València). Els resultats de les seves investigacions s'han publicat en revistes especialitzades i en llibres o monografies.

